

BULLETIN

van de Historische Kring

HET LAND VAN HERLE

OPGERICHT 4 APRIL 1945

Twee-maandelijks tijdschrift ter versteviging van het contact tussen de historie-beoefenaars en historie-belangstellenden, wonende in het oude Heerlemer land.

Een conflict in de Staten van Oostenrijks Valkenburg

(Vervolg)

OP deze oproeping reageerde de commissaris van de eerste stand door het volgend schrijven aan Joh. Lallemand, „notaris geadmittert ende beëdigd bij sijne Majesteits souverainen rade van Brabant”, wonende te Valkenburg, waarin hij deze opdracht geeft de vergadering bij te woren, te protesteren tegen het eigenmachtig optreden van de tweede stand en een notarieel verslag uit te brengen van hetgeen er zou gebeuren :

Den ondergeschreven heer adelijken commissaris van het lant van Valkenborgh partagie van sijne Keise ende Cathe Maijst nu gesien hebbende seekere pretense convocatiebrief gete door Sr Haegens en Dortans als commissarissen van den tweeden staet desselven lants, waarbij deselve connen goetvinden te convoceren gedeputeerdens van alle heerlijkheden in dit lant om te compareren den 27 juni 1737 smorgens omtrent de negen uijren tot oirsbeek int panhuys tot het aenhooren ende resolveren met de gesaementlijke gedeputeerdens van de heerlijkheden over hetgene door gemelte commissarissen van den tweeden staet tot besten oirbaer ende interesse van desen lande sal worden voorgedragen sonder dat daer geen de minste kennisse aen den adelijken commissarissen is worden gegeven, soo is te presumeren, dat diergelijke onbehoorlijke convocatiën en vergaderingen geschieden in prejuditie en tot naedeel van de aedelijke stenden van dit lant, dewelke sich altijd ten hoochsten hebben laeten aenlegen sijn het gemeene best en sekerlijk daerinne sullen volharden en alsoo te vreesen is, dat door diergelijke maniere van doen de rust van de goede ingeseten sal worden gestoort in prejuditie van den dienst van sijne maijst, weswegen den here adelijken Commissaris mits diesen wel expresselijk is protesteerende tegens de voorschr. pretense convocatie en vergaderinge als strijdende directelijk tegens het reglement van dii lant als mede tegens alle schaeden en costen, die uit dese ofte alle ver-

gaende ofte voordere diergelijke ongeoorloofde convocatie ende vergaderingen zouden kunnen resulteren ende tot laste van dit land soude willen gebrocht worden met gedenken (voornemen) van daerover te sullen doleren (bezwaren inbrengen) daer en alsoo sulix behooren sal, dien onvermindert versoekt copie van allentgene ter voors. vergaedinge sal geproponere ende geresolveert worden om sulix aen de aedelijke leden van desen staat te communiceren ende sich daer mede te bedienen als naer raede, autoriserende den nots Lallemand om benefens twee getuigen dese protestatie ter voors. vergaedinge aen gemelte twee commissen in forma te insinueren (ter kennis te brengen) en sich voorts te reguleren volgens den inhoud deser, alsmede behoorlijke notitie te houden van alle hetgene aldaer sal komen voor te vallen.

M. B. van Hammerstein.

De notaris Lallemand heeft ingevolge zijn opdracht de vergadering te Oorsbeek bijgewoond, maar de commissarissen van de tweede stand hebben zijn protest niet willen aanhoren en ook de copie er van niet willen aannemen. Van het voorgevallene ter vergadering geeft hij 't volgend verslag :

De heer Baron van Hammerstein is met de eerwaarde heer Culitz in het Panhuis aangekomen vóór tien uur 's morgens. De commissarissen Haegens en Dortants zijn pas gearriveerd te kwart voor elf met de heer Limpens van Doenrade. Zij zijn door de grote kamer, waar de baron van Hammerstein en de heren Culitz en de Negri wachtende waren, naar de keuken gegaan zonder een woord met de baron te spreken. Daar hebben ze met enige gedeputeerden gesproken. Na een kwartier hebben ze de keuken verlaten en zijn weer door de grote kamer gegaan zonder iets te zeggen. Daarna heeft de baron de gedeputeerden verzocht in de grote kamer te komen en hen gewezen op de grote kosten, die een proces over de benoeming van de ontvanger voor de gemeenten zouden meebrengen, en als de commissarissen een proces wilden beginnen, zij dit maar op eigen kosten moesten doen. Terwijl de baron nog met de gedeputeerden bezig was, kwamen de heren Hagens, Dortant en Limpens de kamer binnen. Nu ontstond een dispuut, waarin de laatstgenoemde heren naar voren brachten, dat de twee stemmen van de commissarissen van de tweede stand even veel telden als die van alle ridders samen, terwijl de baron herhaalde, dat ze dan maar een proces op eigen kosten zouden voeren. De adellijke heren zouden de hunnerzijds te maken kosten ook uit eigen zak betalen.

Daarna ging de vergadering uiteen zonder iets besloten te hebben.

Aldus relateert notaris Lallemand, wiens verklaringen gestaafd worden door twee getuigen, Wouter Valkenborgh en Hubertus Loijens.

Nu wendden zich de leden van de tweede stand tot de drossaard Charles van Brienen om een vergadering van de gedeputeerden der gemeenten langs officiële weg op te roepen, aan welk verzoek deze voldeed. Deze vergadering had plaats op de tweede Juli op dezelfde plaats in het panhuis te Oorsbeek. Ook hier was notaris Lallemand aanwezig om een notarieel verslag uit te brengen. Hij trof er de heren Hagens en Dortant

voor de deur van het panhuis in gesprek met de heer Limpens van Doenrade en andere personen. Daar wilde hij zijn geluk beproeven en het protest van zijn patroon voorlezen, maar hij vond er geen gehoor en evenmin kon hij een copie van zijn protest kwijt worden.

Zijn verslag vermeldt verder, dat Baron von Hammerstein er gearriveerd is te kwart na tien met de hoogedelwelgeborene heer maarschalk en markies van Hoensbroek en de heer de Negri. De heren begaven zich naar de grote kamer, om de komst der commissarissen van de tweede stand af te wachten. Daar bracht Jan Cremers, burgemeester van Geleen, aan von Hammerstein een brief van pastoor Heimbach van Geleen, met de mededeling, dat als gedeputeerden voor Geleen waren aangewezen de bringer van de brief Jan Cremers, alsmede Joes Keulers en Reynerus Corten. Na enig wachten vernamen de heren, dat de commissarissen van de tweede stand met de gedeputeerden vergaderden in 'n apart „kamerke”. Ze begaven zich derwaarts om te horen, wat er besproken werd. De heer Hagens deed de volgende propositie : „Alsoo vier heren van de Ridderschappen verkoosen hadden tot ontfanger eenen uijtlandschen, naemens Franssen, en sij commissarissen van den tweeden staet beneffens eenen here adelijken hunne stem hadden gegeven aen den here Duykers, deswegen sij commissarissen vermeynden en sustineerden, dat den eersten keus was tegen de privilegiën deser landen en dat de stemmen van eenen cavalier en van hun twee commissarissen prevaleren moesten aen de stemmen van de vier aedelijke andere heren van den Ridderschappe.” Hij stelde voor de zaak voor te leggen aan de Raad van Brabant, het hoogste gerechtshof voor het Land van Valkenburg. Toen de heer von Hammerstein er tegen protesteerde, dat dit op kosten van de gemeenten zou gebeuren, verklaarde de heer Hagens zich bereid het te laten uitmaken op eigen kosten, maar de heer Dortant zeide, dat hij dat niet van plan was en dat de kosten moesten omgeslagen worden.

J. J. JONGEN



Veertig jaren Zilverzand delven

IN de tijd, dat onze grootouders 's avonds bij de roodgloeiende „stoof” tijdens de lange winteravonden fantastische verhalen ten beste gaven over weerwolven, heksen, spoken, vuurmannen, bokkenrijders e.d., was ook het gouden kalf, begraven onder de Heksenberg, een geliefd thema. Zij dachten daarbij inderdaad aan een klomp goud (en die zit er helaas niet), doch in overdrachtelijke zin hadden ze gelijk. De natuur heeft een ruim gebied rond de Heksenberg rijkelijk bedacht. In de ondergrond zit het zwarte goud en in dagbouw exploiteert men er metselzand, grind, klei, lössoidgrond voor het bakken van stenen, zilverzand en bruinkool.

De bewoners uit deze streek wisten vijftig jaren geleden hiervan slechts te profiteren tot dekking van locale behoeften. De geologen en groot-



industriëlen hebben hiervoor belangstelling gekregen t.g.v. de boringen naar steenkolen vanaf 1870. Opmerkelijk is, dat het o.a. de Engelsens Charles Steel van New Barnet alsmede Herts en William James Roe te Londen waren, die op hun aanvraag ddo 30 November 1907, vergunning van de Provincie Limburg kregen tot het delven van bruinkool in de gemeente Heerlen (Prov. Blad No. 37, 1917).

Het schitterend witte miocene zand, dat in Nederland vrijwel uitsluitend in en rond Heerlen op exploiteerbare diepte voorkomt, heeft door zijn gehalte aan glimmer een zilverglaans. Vandaar de naam zilverzand. Het is een zuiver kwartzand met een zeer hoog kiezelzuurgehalte (99,75 %) en een minimum aan ijzeroxyde (rond 0,011 %). Behalve voor de kristal- en witglasindustrie, wordt het ook gebruikt in de chemische industrie (waterglas), emaillefabricatie, als vormzand, of voor het samenstellen van porcelein- en aardewerkprocedé's. Op Heerlerheide zit het verblindend witte zand tussen bruinkoollagen in. Draglines verwijderen eerst een 5 tot 12 meter dikke deklaag van Maas- of Rijngrind en zand, bruinkool e.d., waarna een 5 tot 9 meter dikke zandlaag voor de dag komt.

Het voorkomen van wit zand was op de Schrieversheide reeds eeuwen bekend : het ligt daar plaatselijk als tertiair eiland aan de oppervlakte, maar dit is nog niet het echte exportproduct. Toch had dit al een kleine handelswaarde; niet enkel voor de plaatselijke bouwdoeleinden, doch ook als wit strooizand over de vloeren der woonvertrekken, de sprunk voor het huis, enz. Oude mensen kunnen U verhalen vertellen over personen als „der Klaus” en anderen, arme drommels, die met de hondenkarr tot rond Valkenburg trokken om wit zand te verkopen : een mandje voor een merk (2½ cent). Ook werd het wel gebruikt bij de veldovens als strooizand in de steenvormen.

Meer vraag naar de witte zand kwam omstreeks 1913, toen de huizenbouw voor de opkomende mijnindustrie inzette. Voor metselzand was het te fijnkorrelig, doch als stucadoorzand voldeed het prima.

De grote vlucht van het delven van zilverzand hangt echter ten nauwste samen met de opkomst van de Mijn Oranje Nassau III en de Philipsfabrieken te Eindhoven. Omstreeks 1914 was de spoorweg van Heerlen



naar de O.N. III gereed gekomen. Er moest nu nog een lange oprit worden gemaakt en wel over de zeer oude weg van Gen Schuur naar de Ravensberg. De kasteelhoeve Rennemig werd als een sta-in-de-weg met de grond gelijk gemaakt. Nu deed zich het probleem voor waar de benodigde grond voor die oprit vandaan moest komen. Een der inwoners van Heerlerheide, een zekere Beaujean, van beroep handelaar in paarden enz., die vijf volwassen zonen had, stelde de z.g. Kroesenberg voor afgraving ter beschikking. Dit was een waardeloos terrein, dat meters boven het wegniveau uitstak en nauwelijks 1 km. van Rennemig af gelegen was. Met kar en paard had het vervoer plaats. In enkele maanden werd zoveel „foemelzand” weggereden, dat er een prachtige berginsnijding was ontstaan en . . . steeds witter zand te voorschijn kwam. Inmiddels was de eerste wereldoorlog uitgebroken. De grondstoffenpositie voor de Nederlandse industrie werd hierdoor zeer precair, ook voor de opkomende glasindustrie van Philips. Heerlerheide zou hier uitkomst brengen.

Bij gelegenheid van het vijf en twintig jaren bestaan van Philips in 1916, bood deze onderneming aan medewerkers, afnemers, vrienden etc. als feestgeschenk de Geschiedenis der jubilerende vennootschap aan. Ik ben in het bezit van dit prachtwerk, dat mijn vader indertijd ontving. Men kan erin lezen, dat in Februari 1915 het Nederlandse gloeilampenbedrijf plotseling onaangenaam verrast werd door het uit- en doervoerverbod van glazen ballons (voor de gloeilampen) uit Duitsland; dus stond Philips voor het feit, dat het glas, dat bijna geheel uit Oostenrijk en Duitsland werd betrokken, niet meer geleverd kon worden. Toen begon de Directie der Philipsfabrieken met een Nederlandse glasfabriek zelf de aanmaak van glazen ballons, bouwde 50 arbeiderswoningen en nam een groot aantal Belgische glasblazers in dienst. Het kristalzand, waarvoor ook al een uitvoerverbod in België was afgekondigd, werd gelukkig in goede kwaliteit gevonden bij Heerlen, zodat elk gevaar voor gebrek als geweken kon worden beschouwd. In 1915 bouwde Philips reeds een eigen glasfabriek te Eindhoven. Het benodigde kristalzand kwam uit de groeve Beaujean te Heerlerheide. Diverse keren waren de Heren

Philips ter plaatse komen besprekingen voeren en technische aanwijzingen geven op welke manier het zuiverste zand gedolven moest worden. Met kar en paard werd dit vervoerd naar de wagons der Nederlandse Spoorwegen, die werden doorgestuurd naar de O.N. III. De noodzakelijke afvoerweg was gevonden. Dagelijks werden twintig ton verladen. Van lieverlede werd het zilverzand ook bij de Nederlandse aardewerkfabrieken bekend.

In 1916 kwam naast de miniaturgroeve van Beaujean een groter bedrijf : de N.V. Louisagroeve uit Rotterdam, die een groot afzetgebied voor zilverzand wist te vinden in Engeland, kocht terreinen op. Na ook enkele maanden het zand per kar en paard naar de O.N. III te hebben vervoerd, kreeg deze maatschappij toestemming tot aanleg van een smalspoor van groeve tot wagon. Dat was een vooruitgang, die de dagproductie tot 200 ton opvoerde; de verlading in de groeve was nog uitsluitend handkracht. Met het einde van de eerste wereldoorlog geraakte dit groter bedrijf in verval, omdat de Engelse markt nu weer concurrerder kon worden voorzien met Fontainebleauzand via Rouaan. Het bedrijf liquideerde en werd door H. J. Beaujean te zamen met J. Mertens opgekocht; deze laatste zette het delven in een gedeelte der oude Louisagroeve voort. Ondertussen was ook de verlading op de O.N. III totaal gestaakt, daar Philips in 1919 weer overging op Belgisch witzand, dat over het water veel goedkoper uit de Kempen kon worden aangevoerd. Van toen af werd het zand via station Hoensbroek verzonden met bestemming nieuwe klanten, als de Porceleinfabriek Mosa, de Kristal-Unie, de Sphinx en de Céramique te Maastricht, Val. St. Lambert e.a. Het zand van Heerlerheide had naam gemaakt.

De crisisjaren 1933 tot 1939 waren ook een slechte tijd voor de zilverzanddelvers, doch door de uiterst lage vrachtprijzen voor auto-, spoor- en watervervoer kon via Antwerpen en Rotterdam een afzetgebied gevonden worden in Engeland, naar fabrieken met een wereldnaam als Chance



Bross, Pilkington, U.G.B. te Londen enz. De Fransen hadden dit gauw in de gaten en een der Heren Tisserand van de groep Fontainebleau reisde met een Nederlandse notaris naar Heerlerheide om de groeve annex terreinen en relaties op te kopen, maar zonder resultaat.

Als derde exploitant kwam nu de N.V. Juliana, Maaszand- en Grind-exploitatie te Urmond, die ook terreinen op Heerlerheide ging exploiteren; deze onderneming had echter een aanlooptijd nodig om het juiste materiaal te kunnen leveren.

Zeer ernstig werd in deze jaren de Duitse dumping gevoeld : met steun van exportpremies zouden de Duitse zilverzandgroeven zich meester maken van de Nederlandse zandmarkt. Maar Nivelstein, noch Frechen, Grefrath of Hohenbocka kwamen tot noemenswaardige kwantums.

De Meidagen van 1940 brachten de grote slag toe aan de export. Nu de Duitsers het in ons landje meenden het voor het zeggen te hebben, zou ook het Nederlands zilverzandbedrijf in het Frans-Belgisch-Duits verband opgenomen moeten worden. Bij schrijven van 14 November 1941 riep de „Reichskommissar” de Nederlandse zilverzanddelvers op tot een vergadering in Den Haag, ddo 26 November 1941, om te spreken over een marktregeling voor glaszand, nadat „zwischen Vertretern der deutschen, der belgischen und der französischen Glasindustrie Besprechungen über eine einverständliche Regelung der Exportinteressen auf dem Glassandmarkt stattgefunden hatten”.

De onderhandelingen werden van de zijde van de betrokken zilverzand-exploitanten de gehele oorlog door op de lange baan geschoven.

Na de capitulatie der Duitsers werden via Antwerpen en Rotterdam direct de oude relaties opgezocht en nieuwe aangeknoopt. De kansen lagen goed. De vraag naar goed glaszand was groot. Oost Duitsland bezet door de Russen; West Duitsland nog uitgeschakeld door gebrek aan transport, arbeidskrachten, goede geldsanering e.d.; Frankrijk had te kampen met stakingen en groevesituaties; Yoego Slavië lag overhoop met Italië en bemoeilijkte de export via Triëst. België alleen zou de vruchten plukken van de verkoopafspraken, als de Nederlanders van de markt bleven. Maar in 1949 kwam ook in Nederland de liberalisatie voor zilverzand en vielen de exportminimum prijzen weg. De Nederlandse export steeg enorm, tot welzijn der deviezen-positie. Concurrentie bleef niet uit. De omzet steeg tot circa 350.000 ton per jaar voor de gezamenlijke groeven. De meest moderne auto's en machines werden aangeschaft of gehuurd. Er werd berekend voor hoeveel jaren de diverse groeven nog voorraad hadden. Er ontstond een wedloop in aankoop van geschikte zilverzandterreinen, waar.... door Provincie en Gemeente afgraaf-vergunning zou worden verleend.

Zo groeide uit een klein bedrijfje een arbeids- en kapitaalintensief bedrijf, met de risico's die daar nu eenmaal aan verbonden zijn.

A. BEAUJEAN

Wegen en Woningen

in oud-heerlen

(Vervolg)

ONDERHOUD DER WEGEN.

IN vroeger tijd werden de meeste wegen als regel niet goed onderhouden, om niet te spreken van slecht. Bij het minste regenweer geleken zij dan ook al gauw op modderplassen, zodat van een behoorlijk gebruik der wegen geen sprake meer kon zijn. Het behoeft wel geen nader betoog, dat het onderhoud der wegen steeds een grote zorg voor de overheid is geweest. En hieronder moeten niet alleen de gemeenten worden verstaan, doch ook het Rijk en de provinciën. Minder belangrijke wegen werden soms en noodgedwongen onderhouden door de bewoners en grondeigenaars ter plaatse. Allerlei maatregelen moesten worden getroffen om de wegen in een zo goed mogelijke toestand te brengen en te houden. In de voorbije eeuwen stonden hiertoe slechts beperkte middelen ter beschikking.

Het verkeer tussen steden en dorpen vond vroeger uitsluitend plaats door gebruikmaking van de wegen. Als vervoermiddelen deden hoofdzakelijk dienst karren en wagens, welke door hand- of paardenkracht moesten worden voortbewogen. Spoor- en tramwegen ontbraken aanvankelijk geheel en werden ook later nog maar sporadisch aangelegd. Vroeger moesten dan ook alle transporten via de wegen geschieden. Het spreekt wel vanzelf, dat onder die omstandigheden een grote behoefte bestond aan behoorlijk onderhouden wegen.

De voornaamste wegen in de kommen van steden en dorpen waren veelal voorzien van straatkeien. De overige wegen werden met grind verhard. Op geregelde tijden, speciaal in het voorjaar en gedurende de zomermaanden, werden deze met een kiezellaag bedekt, terwijl ook voor een behoorlijke afvoer van het regenwater diende te worden gezorgd. Men trachtte zodoende te voorkomen, dat te diepe karresporen het verkeer te zeer belemmerden.

Doordat nagenoeg telkenjare de weg met een nieuwe grindlaag werd bedekt, kwam het niveau steeds hoger te liggen. Zo constateerden wij bij opgravingen binnen deze gemeente, dat op bepaalde plaatsen de opeenvolgende grindlagen een gezamenlijke dikte hadden van beduidend meer dan 1 M. In tegenstelling met vroeger blijft tegenwoordig het niveau van een weg nagenoeg onveranderd.

Bij het onderhoud der wegen vormde de waterafvoer metterdaad een groot probleem. Hoe beter deze geregeld was, hoe minder de wegen door regen en vorst te lijden hadden. Een riolering, zoals wij tegenwoordig bezitten, was toen nog een onbekend iets. Voor een goede afwatering werden langs de wegen — veelal langs beide kanten — waterlopen aangelegd, zijnde open en meestal ondiepe grachten of sloten.

Een dergelijke sloot wordt in Heerlen en omgeving aangeduid met het woord „graaf”. Een bekende waterloop was hier het z.g. Vlot, waardoor het water, afkomstig uit de vele bronnen te Caumer, vanuit de Caumerbeek bij het buurtschap Onderste Caumer naar de kom werd afgevoerd om de hier nog aanwezige grachten (overblijfselen van de oude vestinggrachten), alsook om de diverse poelen, welke dienden voor het drenken van het vee of voor eventueel gebruik bij brand, 's Zaterdags van zuiver water te voorzien.

Dat de waterlozing ook in de Franse Tijd al zorgen baarde moge blijken uit het hiervolgend besluit, genomen in de

„Sittinge der Municipale Administratie des cantons Heerle van den 15 frimaire 8e jaer (d.i. 6 December 1799) der eene en onverdeelbare Republik.

De Municipale Administratie des Cantons Heerle Depte der Needermaase;

Gesien het besluit der Centrale Admtie van den 3 fructidor 4e jaer en 18 prairial 5e jaer over de nabuurweegen en opmakinge der gragten en geuten tot het weglopen der waters;

Gesien den brief van den borger Lozé, aenvoerder der groote weegen, bruggen en steenweegen in dit Departement;

Overweegende : dat veele nabuurweegen dikwils gans onbrykbaer syn door den stilstand der waters dewelke sig in ophouden faute van aflopinge en ontlossinge naestgemelde weegen; dat de pagters en eijgenaers door naelatigheijd versuymd hebben de waterlopen gragten en canalen, rivieren, beeken of waterlossinge, die door hunne eygendommen doorsnijden;

Overweegende : dat het hoog tijd is maetregulen te neemen, welke alle swarigheeden voortspruijende uyt deese naerlatigheyd en de pagters der barieren in staet te stellen de nodige reparatiën aen de groote weegen te doen, dewelke egter belet soude worden door den stillstant der waters en rivieren welke langs de sydens derselve weegen loopen.

Den Commissaris van het Gouvernement gehooft besluit :

Art. 1. Ingevolge het besluit der Centrale Admtie van den 3 fructidor 4e jaer de nabuurweegen en in het inwendige der Gemeentens sullen binnen korten tijd door de inwoonder der respectie Gemeentens in staet gestelt worden.

Art. 2. Langs beyde seyden der weegen sal eene gragt geopent worden, selve sullen vlak sijn opdat de waters er niet in kunnen blijven still staan.

Art. 3. Binnen eene decade sullen de canalen, gragten, waterlopen en waterpoulen, dewelke de gemeentens doorsnijden dewelke dienen tot voorraad in de gemeentens te brengen door de inwoonders selver gemeente gesuyvert worden onder de opsigten en bestieringe der Municipale Agenten.

Art. 4. Ieder inwoonder welke sig soude weygeren om ingeolge de requisitie aen hem gedaen door den municipalen agent syner gemeente het sy van selfs ofte bij plaatsvervullinge meede te werken tot het doen deeser werken sal behandelt worden als weederspanning aen de Wet en ten dien aen den Vreede-regter deses Cantons gedonoreert worden.

Art. 5. De pagters der barieren sullen aen den Commissaris van het Gouvernement bij ons overgeeven de sonderlingen of municipale amtenaren dewelke niet soude medewerken tot de uytvoeringe van het tegenswoordige door versuym ofte wel door gragten of heuvels de waters ophouden vermits selve waters aldus opgestopt veroorsaeken dat de eygendommen dikwils zyn bloodgesteld aen vreeselijke overswemme die niet alleen de vrugten des lands maer ook de gronden bederven.

Art. 6. Het tegenswoordige besluit sal in twee talen overgeset, gepubliceert en geaffigeert worden in alle de gemeentens deeser Cantons en copei sal er van geexpedieert worden aende borger Lozé.

Gedaen in de Sittinge datum als boven.”

Vaak kon men vroeger op de grindwegen takkebossen zien liggen, alle aan dezelfde kant tot ongeveer in het midden van de weg. Na enkele dagen werden deze verlegd naar de tegenovergestelde kant van de weg.

Dit gebeurde vooral na de bekiezeling der wegen en had ten doel het verkeer te verplaatsen en zodoende het ontstaan van karresporen zoveel mogelijk tegen te gaan. Het is alleszins te begrijpen, dat vooral in de winter de wegen zeer vaak in een desolate toestand kwamen te verkeren. Om enigszins een beeld te geven van de toestand der wegen en van de middelen om daarin verbetering aan te brengen, laten wij hier volgen het „Provisioneel Reglement voor het in staat stellen en onderhouden der naburige wegen in de Provincie Limburg, gearresteert in de vergadering der provinciale Staten van 1ste April 1816.

Art. 1. De gezegde wegen worden verdeeld in drie klassen :

De eerste bevat de zulke, welke van de eene Stad naar de andere leiden, of welke door verscheiden dorpen lopende, op den groote weg uitkomen. De zelve breedte wordt bepaald op ten minste 32 voeten binnen de sloten, met uitzondering van zodanige plaatzen, waar de locale geschiktheid zulks niet toelaat.

De tweede bevat de wegen, welke leiden van het eene dorp naar het andere; der-zelfer breedte wordt bepaald op ten minsten 16 voeten, binnen sloots, insgelyksch met uitzondering op die plaatzen, waar zulks om de locale gesteldheid, niet mogelyk is. De derde classe bevat de veld of bywegen, welkers breedte alleen van agt voeten behoeft te wezen.

Art. 2. Deze wegen moeten jaarlyksch door de Gemeentens, by persoonlyken dienst, opgemaakt worden, op de volgende tyden :

Art. 3. Het eerst en voornaamste werk moet geschieden, in den tusschentyd na dat het zomerkoorn gezaait is, tot dat den hooi-oogst of maai-tyd begint.

Dit werk zal bestaan :

1e. In het opgraven der sloten, tot bevordering van het aflopen van het water;

2e. In het gelykmaken en ophogen der wegen en het invaren van kiezel, steengruis, of andere meest geschikte stoffen, die de plaats opleevvert.

Art. 4. Het verder werk zal plaats hebben in het tusschenvak na den oogst van het winter-graan, tot na den oogst van het zomer-graan; het zelve bestaat in het sligten der karresporen, het gelyk en het opmaken der wegen, en het geheel herstellen der meest beschadigde plaatzen.

Art. 5. De Gemeente Besturen moeten het geschikste oogenblik waarnemen, om hunne ingezetenen tot dien dienst op te roepen, en hun ten minste agt-en-veertig uren bevorens waarschuwen, van den dag, dat zy daaraan zullen moeten werken.

Art. 6. De geene welke op de aan hun gedane aanzegging niet compareeren, zullen dadelyk door andere ten hunnen kosten worden vervangen : ten welken einde de prys der daggelden van de arbeider en de karrevrachten door de Maire en de Gemeentensraden zal worden bepaald.

Art. 7. Ten einde aan hem die een dag in plaats van een ander zal gewerkt hebben, de betaling daar voor te verzekeren, zyn de Maires geauthoriseert om aan hem dadelyk een mandaat op den Ontvanger der Gemeente uittereiken, die hetzelfde uit de gemeentens-penningen zal voldoen, en het beloop daar van op de overtreeders zal verhalen, achtervolgens de lyst die de Maire hem daar van dagelyksch zal ter hand stellen, en zulks op dezelfde voet als 's lands-penningen worden ingevorderd.

Art. 8. Tweemaal in het jaar zal een gedelegeerden van den Gouverneur komen opnemen en nazien of het voorgeschreeve werk nauwkeurig is volbragt en zyn de Burgemeesters verantwoordelyk gesteld voor alle verzuim, dat ten dezen aanzien zoude kunnen bestaan”

In verband met het vorenstaande lijkt het ons niet onaardig hier een gedeelte aan te halen uit een circulaire van Gedeputeerde Staten dezer provincie, op 12 Juni 1816 gericht tot de gemeentebesturen :

„ Men kan niet genoeg herhalen, dat de regels welke voor dat werk moeten gevolgd worden, voornamlyk bestaan in het bevorderen van het aflopen van het water, door het opmaken en uitgraven der sloten of waterleidingen; het behoorlyk gelyk maken der wegen; het toemaken der gaten die daar in mogten ontstaan; het genoegzaam onbedekt houden van de wegen, door middel van het wegsnoeien van de boomen of andere plantsoenen, waar door de vochtigheid bevorderd wordt; en

eindelyk, door het doen teruggeven van alle willekeurige inbezittingen van gedeelten van die wegen, en het voorkomen daar van voor het vervolg. Er worden wel is waar, hier en daar sloten gegraven, maar dat werk, dat het aller nuttigste is, geschied in het algemeen met eene onachtzaamheid, die het kwaad vermeerderd, in plaats van het weg te nemen. Men graaft de sloten niet verder op, dan om dus en voor zoo veel, men de aarde benodigd heeft, voor het gelyk maken der wegen; waar uit eene ongelykheid in den grond van de sloten onstaat, welke het water tegen houd, en alzoo, bij zwaare regens, de wegen doet overstromen, daar van de aarde wegspoelt, en dikwijls zeer diepe voren in dezelve maakt. Het gelyk maken geschied met even weinig zorg : men vergenoegd zich met een deel aarde op het midden van den weg te werpen, zonder zich de moeite te geven van dezelve aan te stampen, en daar door hard te maken, en zonder acht te geven, om de wegen van weersyde afhellende te maken, om te beletten dat het water daar op blyft staan.

Een ander misbruik, het welk ongelukkig maar al te menigvuldig is, bestaat daar in: dat men in het uitgraven der slooten, de modder op de wegen, in plaats van op het naastgelegen land, zoo als zulks behoorde, werpt, waar door dezelve nog slegter en minder gebruikbaar word, terwyl men, door een tegen overgesteld misbruik, het welk nog schadelijker is, zich op zommige plaatzen van de goede aarde meester maakt, om de naastbygelegen landeryen optehogen.

Op veele plaatzen zyn de wegen geheel bedekt en verstopt, of door de takken van de boomen, of door de heggen, het welk aldaar een geduurige en zeer schadelijke vogtigheid onderhoud.

Eindelyk hebben vele eigenaars, of derzelve pagters, zich veroorloofd om min of meer aanmerkelyke gedeelten van de wegen intencmen het welk men, uit verkeerd geplaatste inschikelykheid, niet durft tegentegaan.

Het is tyd dat er aan alle deze misbruiken paal en perk gesteld worde, en dat men de maar al te gegronde klagten, die van alle kanten worden aangeheven, doe ophouden. Dezevle alleen aangestipt te hebben, zal waarschyndlyk voldoende zyn, om ze te doen verdwynen, en indien daar toe een sterker prikkel nodig zoude zyn, als het belang der ingezetenen en voor al der landbouwers zelfs, dan zoude men hun eigeliefde inroepen, die niet dulden moet, dat hun land, dat zoo veele voorregten bezit met betrekking tot den landbouw boven de andere nabygelegene landen, aan deeze zoo verre ten achteren zoude staan, voor zoo veel de wegen en de communicatie betreft”

Volgens een wegenkaart uit het jaar 1829 bezat Heerlen toen slechts twee kunstmatig (met steengruis) verharde wegen : nl. de weg van Heerlen naar Valkenburg en van Heerlen naar Kerkrade. Alle andere wegen waren onverharde landwegen. Alleen in de kom waren enkele weggedeelten „geplaveid” met grote straatkeien. Deze straatkeien zijn pas enkele jaren geleden verwijderd. Het was al een hele verbetering toen op het einde der vorige eeuw de macadamwegen (verharding met steenslag volgens het systeem van de Engelsman Mac Adam) ontstonden. Later werden speciale kunstmiddelen tot verbetering van het wegdek toegepast. Naarmate het wegverkeer toenam, werd men er ook steeds meer van overtuigd, dat de aanwezigheid van goede wegen een gemeenschapsbelang van de eerste rang is. Vooral de opkomst van het automobilisme heeft in het jongste verleden geleid tot een geweldige ontwikkeling van het verkeerswegennet. Het aanbrengen van verharding op de wegen geschiedde volgens steeds betere systemen. In plaats van grind- en steenslagverharding kregen we klinker- en keibestrating. Daarna kwamen cement- en betonwegen en thans kennen we nog houtbestrating, wegverharding met diverse soorten asphalt enz. De aanleg en het onderhoud der wegen geschiedt thans op een zodanige wijze, dat een ideaal wegennet

is ontstaan, hetwelk voldoet aan de hoogste eisen van het wegverkeer. Konden vroeger de kosten van aanleg en onderhoud der wegen groten-deels gedekt worden uit de opbrengst van tollën en weggelden, thans vordert een en ander jaarlijks een uitgave van millioenen. Maar de overheid eist een vergoeding voor haar diensten in de vorm van allerlei belastingen zoals de wegen-, wegonderhouds- en motorrijtuigenbelasting. De eeuwen door is de bevolking verplicht geworden hulp te verlenen bij de aanleg van nieuwe en het onderhoud van bestaande wegen. Hiermede houden verband de vroeger ook in deze gemeente bestaande „hand- en spandiensten”. (Wij hopen hierover in een volgend artikel een nadere uiteenzetting te geven). In Frankrijk werden in de 18e eeuw „cantonniers” (straatmakers) aangesteld, die ieder in een bepaald canton de wegen moesten onderhouden en herstellen. Tijdens de Franse overheersing werden dergelijke functionarissen ook in deze gemeente aangesteld. Ook nadien bleef de functie van kantonnier bestaan.

Bij beschikking van 16 September 1816 gaven Gedeputeerde Staten dezer provincie richtlijnen met betrekking tot de aanstelling en de taak van de kantonniers. Een uittreksel uit bedoelde beschikking laten wij hier volgen :

„Art. I. In alle de Gemeentens zullen er, op de onderscheidene gedeeltens der wegen, kantonniers worden aangesteld, dewelken gehouden zullen zyn de karrespooren te dempen, de gaten te vullen, de onregelmatigheden te herstellen, de afwateringen te bevorderen, en eindelyk alle werken van gering onderhoud uit te voeren.

Art. II. Aan ieder van hun zal een afzonderlyk kantonnement aangewezen worden, zodanig dat by eenen dag in de week somers, en by twee in den winter, ieder kantonnier gemakkelyk zyne taak kan volbrengen, met uitzondering der buitengewone dagreizen, welke de omstandigheden zouden kunnen noodzakelyk maken.

Art. III. Uiterlyk binnen veertien dagen na ontvangst dezer, zullen de Inspecteurs der nabuurige wegen ons hunne voorstellingen doen toekomen, wegens het getal der kantonniers, in iedere Gemeente van hunne inspectie aan te stellen, na rato zy er meer of min noodzakelyk zullen zyn, gelyk ook wegens de verdeling der kantonnementen hun aantewyzen; ten dien einde zullen zy zich verstaan, en voor zoo veel nodig corresponderen met de HH. Maires, welke gelast worden hun zonder uitstel de gevraagde rensègnementen te geven.

Art. IV. De door de Inspecteurs der wegen, op voorstel der Maires, te benoemen kantonniers zullen, zoo veel mogelyk, gekosen worden uit de onvermogende, welke op de lysten van uitdeelingen der bureaux van weldadigheid bekend staan, en van een gezond ligchaams-gestel zyn : deeze zullen hier voor ontvangen een geevenredige toelage, het zy in geld, het zy in natuur, na gelang der middelen van het gesticht.

Art. V. Aan die gene der onvermogende, welke als kantonniers benoemd, zouden wygeren te werken, of dewelke de aan hun opgelegde taak niet zouden afmaken, zal alle onderstand worden ontnomen.

Art. VI. In de Gemeentens alwaar zig geen genoegzaam aantal personen, van voorschreven soort, zoude bevinde om kantonniers te zyn, zal er gezorgd worden, om aan dezelve toeteleggen eene redelyke schadevergoeding, het zy door vrystellingen van eenige andere diensten, het zy door het toestaan van eenige byzondere voordeelen, of eenig geld, volgens dat de plaatselyke middelen zulks zullen toelaten . . .”

Dat vroeger het baantje van kantonnier verre van florissant was moge o.a. blyken uit het feit, dat bij raadsbesluit van 14 Februari 1851 en ingevolge een desbetreffend reglement in het Hertogdom Limburg iemand als zodanig werd aangesteld tegen een jaarwedde van f 50,—. In de raadsvergadering van 27 Mei 1898 werd een klacht geuit over de

slechte toestand der wegen in Welten. De Voorzitter gaf toen in overweging een tweetal kantonniërs daar één dag per week te laten werken en waarschuwde ertegen „om niet te veel wegen onder handen te nemen, daar van de landbouwers toch al reeds vrij zware spandiensten gevorderd worden.” Met ingang van 1 Juni 1902 werd een kantonniër aangesteld voor het onderhoud van de weg van Ten Esschen via het gehucht Morgen naar Heerlerheide tegen een jaarwedde van f 150,—. Hij moest hiervoor in de zomer 2 dagen en in de winter 3 dagen per week werken. Meer nog dan tegenwoordig werd toen geklaagd over het onderhoud der wegen. Niet zelden werden de wegen door de kantonniërs verwaarloosd, hetgeen telkens aanleiding gaf tot discussies in de raadsvergaderingen.

In het gemeenteverslag van 1898 lezen wij nochtans :

„ . . . Omtrent den toestand der straten, pleinen, riolen en waterleidingen valt op te merken, dat door het aanbrengen van flinke bakstenen goten aan weerszijden der straten veel is verbeterd.

Omtrent den toestand der wegen en voetpaden, behoorende aan en onderhouden door de gemeente, kan worden opgegeven, dat zij steeds in goeden staat verkeerden . . . ”

Dit is een nogal optimistisch geluid. Nochtans mag betwijfeld worden of de toestand der wegen in werkelijkheid wel zo rooskleurig was. Want op 11 Februari 1905 geeft de raadsvoorzitter naar aanleiding van ingekomen klachten (o.a. wordt gezegd, dat in Welten „de karren tot aan de naaf door het slijk gaan”) te kennen, dat „in de winter bijna alle wegen slecht zijn, weshalve men in deze tijd een „onberispelijke weg” niet mag eischen. Als de menschen maar niet zoo ongeduldig zijn en zelf meehelpen, zal hij trachten de wegen zoo goed mogelijk te herstellen”. En op 29 October 1906 horen we nog de klacht, dat „de Akerstraat door een massa slijk verontreinigd wordt”. Zo zouden wij kunnen doorgaan : klachten en nog eens klachten! Zelfs tot op de dag van vandaag nog! Ligt het aan de mensen? Men bedenke echter : een deugdelijk wegennet was niet alleen voorheen maar is ook thans nog van het grootste belang voor het verkeer.

De trottoirs van tegenwoordig waren vroeger nog een onbekende weelde. Op 14 Juli 1903 nam de Raad van Heerlen het besluit om „van gemeentewege en op haar kosten over te gaan tot het leggen van trottoirbanden in nieuw-aangelegde straten”. De eigenaars van de betreffende percelen werden echter verplicht „zelf de ruimte tussen band en huis aan te vullen met steenen door het gemeentebestuur aan te wijzen”. In de Bongerd zou „alvast een begin worden gemaakt en tot dat doel 100 strekkende meters trottoirbanden worden aangebracht”. Enige jaren later werden de trottoirs door de gemeente aangelegd, doch door de ingezetenen betaald (b.v. in 1908 een bedrag van f. 2,50 per M²).

Gelet op de geringe financiële draagkracht der ingezetenen betekende de zorg voor de wegen voor de gemeenschap een grote last. Zulks wordt o.a. bevestigd door hetgeen te lezen staat in de raadsnotulen van 31 Maart 1835, dat in de jaren 1779, 1780, 1781 en 1783 de gemeente gelden heeft geleend om de aanleg van nieuwe wegen te financieren.

Het daartoe opgenomen kapitaal bedroeg 9347,62 Francs, waarvan jaarlijks een rente van 280,43 fr. voldaan moest worden, zoveel mogelijk te betalen uit de opbrengst der barriergelden. De Raad verzocht de Heren Gedeputeerde Staten hun goedgunstige bemiddeling te willen verlenen en bij de Minister van Binnenlandse Zaken te bewerkstelligen, dat de kapitalen voortaan op rekening van het Gouvernement zouden komen. Tevens verzocht de Raad de terugbetaling van de in voorgaande jaren door de gemeente gestorte rente.

Op verzoek van de Provinciale Raad van Limburg wordt op 20 Februari 1838 door de gemeenteraad besloten om als aandeel dezer gemeente in de aanleg van de weg Valkenhuizen—Wittem kosteloos het benodigde steengruis te leveren, voorzover deze weg op het territoir van Heerlen ligt.

Voor verharding van de wegen werd door de gemeente regelmatig de nodige kiezel aangekocht. In 1902 werd voor het vervoer van deze kiezel vanaf Corisberg betaald naar : de Benzenraderweg *f* 1,15, de Wienweg *f* 0,90, de Beitelsweg *f* 0,98, de Schaesbergerweg *f* 1,20 en naar Heerlerheide *f* 2,— per M³.

De tijden zijn wel veranderd, ook met betrekking tot het onderhoud der wegen.....

(Wordt vervolgd)

J. TH. JANSSEN



UIT DE HISTORIE

oude huizen te heerlen

het huis „de arend“

HET gedeeltelijk nog bestaande oude huis, gelegen aan het einde van de Geleenstraat, naast de voormalige stoommeelmolen (thans confectiebedrijf SCHUNCK), droeg eertijds de naam van DE AREND alias DE ADELAAR.

In de volksmond heet dit huis thans DE ZWAAN. *)

Onder deze naam is het huis echter eerst bekend sedert midden van de vorige eeuw. Niet dit huis, doch het aan de westzijde belendende huis, dat omstreeks 1863 werd gesloopt, droeg deze naam.

Opmerkelijk is, dat het tegenover het gesloopte huis gelegen hoekhuis Geleenstraat—Geerstraat, dat eerst midden van de vorige eeuw is ge-

*) Sedert midden November 1953 heeft men deze naam veranderd in OP GEN TREPKES. Welke motieven tot deze naamsverandering ook mogen hebben geleid, het is niet aannemelijk, dat men daartoe heeft besloten, omdat de naam DE ZWAAN historisch niet juist is. In dat geval zou men voor de in het huis gevestigde herberg stellig de naam DE AREND hebben gekozen.

bouwd, algemeen wordt aangeduid met DE ZWAAN. Dit misverstand wordt verklaard door het feit, dat dit huis is gebouwd op de tuin, die vroeger bij het huis DE ZWAAN behoorde.



Omtrent het huis, dat oorspronkelijk was genaamd DE ZWAAN, volgen aan het slot van dit artikel enige nadere bijzonderheden.

Wanneer DE AREND is gebouwd, is niet met zekerheid bekend. Vast staat, dat reeds begin van de 16e eeuw ter plaatse een huis was gelegen. In het Register van de Chijsen, Renten enz., vernieuwd in 1551, (L.v.O. 203), treffen wij de volgende beschrijving daarvan aan : fol. 7 recto. „CLAES SCHEIJLENS op die WEGHSCHEIJT gilt den heere twee cappuijnen van zijnen huijse op de WEGSCHEIJT gelegen, schiet rontomme op die gemeijn straete. Nu JASPER SCHEIJLS”.

In 1551 behoorde dit huis dus toe aan JASPAR SCHILS. Voordien was NICOLAES SCHILS eigenaar daarvan.

Blijkens een akte, verleden voor Notaris J. BOGERMANS, 25 Maart 1672, woonde toentertijd in het huis „OP DEN WEESCHEIJDT” de 72-jarige MARIA CLINGEN, weduwe van CLAES SCHILS den Ouden. Genoemde CLAES SCHILS den Ouden was de vader van NICOLAES SCHILS, die begin van de 17e eeuw eigenaar was van het later uit twee huizen bestaande pand. NICOLAES SCHILS huwde 26 October 1659 met GERTRUIDA DAUTSENBERG, dochter van JAN DAUTSENBERG, secretaris van de Hoofdbank Heerle. JAN DAUTSENBERG werd gedoopt te Heerlen 1 Augustus 1599 als zoon van WILLEM DAUTZENBERCH × MARIA LEUFKENS.

Caspar SCHILS, zoon van de hiervoren genoemde Nicolaes SCHILS × Gertruida DAUTSENBERG, maakt 2 Augustus 1687 zijn testament, daar hij „in qualiteit als munsterschrijver in diensten van de Venetianen is gaende onder het regiment van de Heere Grave van Waldeck, ende onder de Compagnie van de Heere Capitain Lobell”. Hij verklaart, dat „sijne wereldlijke goederen op hem wegens het overlijden van sijne moeder salr. Gertruijt DAUTZENBERGH gedeveleert, nae sijnen doot alle sijne pater et mater moniale goederen sullen sijn en blijven in

eijendom van sijn eegen broeder Nicolaes ende drie susters, met name Catrijn, Maria, ende Geertruijd SCHILS, nochtans dat Nicolaes SCHILS voor uijt sall trecken sijns testateurs gedeelte van het Huijs, gelegen op de WEGESCHEIJDT, ende daerenboven, noch uijt de andere goederen, een somme van vijftich pattacons, om te studeren, ofte gebruijcken daer het noodig sal wesen, tot sijnen meijsten profeijte". (L.v.O. 2030 bl. 146) Volgens het Leggerboek der Domeinen, vernieuwd omstreeks 1711, (L.v.O. 194) „verclaert JASPAR SCHILS uijt de post van NICOLAES SCHILS sijnen vader te leveren wegens huijs en hoff, groot omtrent vijftich kl. roeden gelegen tot Heerle OP DE WEECHSCHEID, reijgenoot ter eenre JAN PLUIJMEN, ter andere CORNELIS CREUWEN, voorhoofd de gemeene straet, d'ander voorhoofd JAN PLUIJMEN, jaerlix een derde vat terff en een halve cappuijn".

Hierbij is aangetekend : „Met 1782 JOHANNES WIJNANDUS BLOEM te Heerlen bij Erfnis".

JASPAR SCHILS was gehuwd met SIBILLA VORAGE. Hij was pachter van het „goet aen de Vroessemer (Vrusschemiger) heijde" (L.v.O. 2030 blz. 16). Hun dochter MARIA, gedoopt 17 Juli 1699 en overleden 13 Januari 1783 huwde met JOHANNIS HENRICUS BLOEM, gedoopt 22 Mei 1698 en overleden 19 Mei 1761. Uit dit huwelijk ontsproot o.a. JOANNES WINANDUS BLOEM, die het huis DE AREND in 1711 van zijn moeder pachtte.

Het pachtcontract, opgemaakt 23 October 1771, ten overstaan van Notaris J. B. VAN COTZHUIJZEN, luidt, als volgt :

MARIA SCHILS weduwe wijlen JOHAN HENDRIK BLOEM inwoonderse deeser Dorpe ter eenre en JOHANNES WIJNANDUS BLOEM haaren soone nog jongman ter andere sijde, welke eerste comparante verclaert in pagtinge uijtgeeven off verpagt te hebben aan den tweeden comparant haar huijs met schuijre, stallinge, brouwhuijs en coolhoff geleegeen alhier OP DE WEGSCHEID genoemd IN DEN AARENT en al nog de schuijre OP DEN KERKHOFF, sulx met de daaraan gehoorende weijden, bembden en landerijen soo als verpagterse deselve thans self gebruijkt en possideert, Item sal den tweeden comparant instaan in de Pagtsconditien dewelke d'eerste comparante is hebbende van H. Edelmogende wegens den weg genoemd den Dootleeger, doende sij eerste comparante deese verpagtinge voor den tijd van twaalf agter een volgende jaaren, edog de believende parthije met ses jaaren aftestaan, mits opcondigende den een den anderen een half jaar bevoorrens, aanvang neemende met den 15 meert 1772, sulx voor eene jaarlijxe pagtsomme van vijftig pattacons ofte twee hondert guldens loopende geld ofte 18 m. aix den gulden en deese naevolgende conditien.

Den pagter is gehouden de jaarlijxe schatt te betaalen sonder cortinge aan de pagtspenningen.

Den pagter is meede gehouden jaarlijx te laten opleggen twee hondert schooven, waartoe de verpagterse den loon en den pagter de kost moet geeven, dog in gevalle t'noodig waare dat meerder schooven moesten worden opgelegd sullen deselve aan den pagter moeten gebonificeert worden off aan de pagtpenningen mogen inhouden. De verpagterse is gehouden t' brouwgetuijg in eene goeden bruijckbaeren staat te laten stellen off soo den pagter sulx soude laten doen sal hij de kosten daarvan aan de pagtpenningen mogen korten. Den pagter profiteert de thans in den velde staande geheele schaare, mits voor de helfte dier aan de verpagterse betaalende hondert guldens loopende geld; moetende dus bij expiratie deeser toust de halve schaare voor niets profiteeren.

Verders is tusschen hun beijde geconditioneert, dat als de verpagterse tegens aanstaande half meert sal uijtspannen, deselve sig verbind alsdan aan deesen haaren

soone te geeven en uijttekeeren de versprookene huwelijks off hijraatspenningen, sooals d'andere kinderen genooten en geprofitteert hebben, meede sal den pagter gehouden weesen sijne moeder de verpagterse in deesen bij sig te houden en de kost te geeven voor de somme van dertig pattacons cours als voor, dog in gevalle deselve sig bij hem niet konde comorteeren sal haar vrij staan haar geld te verteeren waar haar lusten en believen sal.

De bepaling, dat de pachter moest „instaan in de pagtsconditien enz. wegens den weg genoemd den Dootleeger” heeft betrekking op het „weggelt van Heerle”, dat, zoals wij nader zullen zien, door BLOEM was gepacht.

Uit de bepaling, dat de pachter jaarlijks twee honderd schooven moest opleggen, kan worden afgeleid, dat de gebouwen met stroo waren gedekt. JOHANNES WIJNANDUS BLOEM, die 17 Januari 1773 in het huwelijk trad met ANNA MARJA VLIËCX, was tevens eigenaar van het schuin tegenover „DE AREND” gelegen hoekhuis Geerstraat — Valkenburgerweg, genaamd „DEN OUDEN TOOREN”.

7 Juni 1780 verkocht hij dit huis aan MACHIEL KUSTERS × PETRONELLA STARMANS. „inwoonder van Putt, voor de som van 900 gls.”, waarbij hij zich o.a. het recht voorbehield het pand nog tot einde 1780 in gebruik te blijven houden. (L.v.O. 2050)

Zoals reeds gezegd, werd JOHANNES WINANDUS BLOEM in 1782 eigenaar van het huis „DE AREND”.

Terloops zij vermeld, dat de laatste hiervoren genoemde NICOLAES SCHILS omstreeks 1698 door erfenis in het bezit kwam van het huis DE LEUF op de Veemarkt (zie het artikel in het Bulletin 1e jaargang, aflevering 2).

(Wordt vervolgd)

W. LINDELAUF

Conflict tussen de Prins van Oranje en Pruisen

OVER DE UITOEFENING VAN DE SOUVEREINE MACHT IN DE
VOORMALIGE LANDJES VAN OVERMAAS, MET NAME TE
HEERLEN. 1814 JANUARI 19 — 1815 MEI 12.

MOEILIJKE POSITIE VOOR BURGEMEESTER KEMMERLING.

GEDURENDE de periode van begin 1814 tot half Mei 1815 betwisten de Prins van Oranje en de Pruisische koning elkaar de macht over een gedeelte van het grondgebied van Limburg, waartoe ook Heerlen behoorde.

Na de slag van Leipzig inmers (18 Oct. 1813) stortte het Franse imperium ineen. De 19e Januari 1814 trok de vreemde bezetting te Heerlen weg; de geallieerde troepen waren nog niet ter plaatse aangekomen. In afwachting hiervan kwam de municipale Raad van Heerlen in een spoedeisende vergadering bijeen teneinde aan de burgemeester enige bestuurlijke volmachten te verlenen (zie document Nr. 1).

Intussen hadden de Hoge Geallieerde Mogendheden bij de Conventie van Bazel bepaald, dat de landen van de linker Rijn-oever onderworpen zouden zijn aan het opperbestuur van het te Leipzig gevestigd centraal Departement en bestuurd zouden worden door de gouverneur-generaal, benoemd door dat Departement. In art. 5 werd bepaald, dat o.a. zou gevormd worden het generaal Departement van de Nederrijn, bestaande uit de departementen der Roer (hoofdstad Aken), der Ourthe (hoofdstad Luik) en der Nedermaas (hoofdstad Maastricht). Te Aken zou de generale gouverneur zijn residentie vestigen, terwijl te Maastricht en Luik de gouvernementcommissarissen zouden verblijven. Onder het generaal Departement ressorteerde dus nagenoeg het hele grondgebied der tegenwoordige provincie Limburg.

In de derde bij dat besluit gevoegde tabel werd Geheimraad Sack tot generale gouverneur van de Nederrijn benoemd; hij aanvaardde zijn betrekking de 10e Maart 1814. Van een en ander stelde de Königlich-Preussischer Regierungsrath Minuth, gouvernementcommissaris der Nedermaas, burgemeester Kemmerling bij rondschrijven ddo. 12 Maart in kennis. De Prins van Oranje meende intussen zijn rechten op onze streek te moeten doen gelden. Zijn Commissarissen wisten van de Russische generaal van Wintzengenrode een besluit te verkrijgen, dat de politiek van de Prins steun gaf. Zij deden hiervan de burgemeester van Heerlen in een schrijven mededeling (zie document Nr. 2). Kort daarna reeds stuurden zij in de vorm van een publicatie een besluit betreffende de handhaving van de openbare orde.

(1) Vergadering van den Gemeende Raed der
Gemeente van Heerlen in dato den 19 Januari 1814.

De Municipalen raed der Gemeente van Heerlen

Aengesien dat door de oorlogsomstant deese gemeente door de franse troupen verlaeten en de Geallieerden alle daege en ure te verwagten seijn, soodat weij voor dat ogenblik aen ons selfs overgelaeten seijn,

Overwegende ook dat soo de Geallieerde troupen in dees Gemeente inrukken het kan mogelijk seijn, dat aen deselve eenig gelt soude moeten gegeven worden.

Dat wij om daar toe geauthoriseert te worden nu niet meer tot superieuren autorieteyten kunnen recours neemen,

Soo hebben wij beslooten

1. De Mair wort geauthoriseert op de Gemeende casse te mandateeren alsulke uytgaave als de administratie der Gemeente sullen noodsaaken, sig regtende naar het budjet van het jaar 1813 relatief tot de locale uytgave.
2. Hij sal ook mandateeren op deselve casse als het noodig was eenige troupen met gelt te appaiseeren, de He Mair sal de Leeden van deesen raed die in het dorp Heerlen wonen tot sig roepen om met hun te overleggen wat de omstandighede verveyschen, deese vergaeding authoriseert hem alles te doen wat wij saemen souden kunnen beveelen oveleggen ende doen over saeke welke geene uytstant leyden, welke mandaten en betalinge in reekeninge sullen gevallideert worden.

Gedaan en gedelibereert binnen Heerlen ten Gemeente huyseden dato als boven.

(w.g.) J. A. Kemmerling.
A. J. Bischoff.
Chaîneux.
B. a Campo.
N. I. Penners.
B. Sijstermans.
J. W. Gelekerken.

J. G. Fransen.
J. G. Foraschen.
J. H. Lamberts.
A. Hoenen.

De Commissarissen van zyn Koninglyke Hoogheid,
den Heere PRINCE VAN ORANGE & NASSAU, soeveren der
Verenigde Nederlanden, in de Voormalige Generaliteits Landen
aande maazo

Aan den Heer Burgemeester van Heerle
Mijn Heer de Burgemeester.

Wij hebben de eer UwEd een Copie van het arrêt van den
Heer generaal en chef Baron van Windingerode toekiesende
waaren ten Uwe bezittingen volgens Art. 11. d. Souveriniteit van d. h.
in d. oud. Hollandsche bezittingen word aanerkend
Wij senden uwz hierneffens eenen brief voor den Pastoor
Uwer gemeente, dewelke Uwe tegens Uwe zult afgeven en
ons overzenden, wij blijven met agting

J. Commissarissen. Voorvoemt
A. D. E. Bangeman Huygens
J. B. van Hugenpoth

Aan den Heer Burgemeester van Heerle

Mijn Heer de Burgemeester,

Wij hebben de eer UwEd. een copie van het arrêt van den Heer Generaal en chef
Baron van Windingerode toe te senden, waarin ten duidlijkste volgens Art. 11 de
sovereiniteit van Z.K.H. in de oude Hollandsche bezittingen word aanerkend.

Wij senden Uwe. hierneffens eenen brief voor den Pastoor Uwer gemeente, dewelke
Uwe teegens reçu zult afgeven en ons overzenden, wij blijven met agting

De Commissarissen voorvoemt
(w.g.) A. D. E. Bangeman Huygens
J. B. van Hugenpoth.

(Wordt vervolgd)

L. v. HOMMERICH

De Romeinse Heerbaan Coriovallum-Aduatuca

Hoewel thans vrij algemeen wordt aangenomen, dat Aduatuca, zoals dat op de Peutingerkaart voorkomt, identiek is met Tongeren, is er nog reden genoeg om te twifelen of dit wel juist was. Volgens een Romeinse plaatsbeschrijving (in de Mémoires van Julius Caesar) zou Aduatuca nl. op een berg gelegen zijn, terwijl Tongeren in een dal (Jekerdal) ligt. Het argument was altijd aangevoerd, dat aan de hand van opgravingen bewezen is, dat een Romeinse weg gelopen heeft van Tongeren over Maastricht naar Coriovallum (Heerlen). Indien Aduatuca evenwel elders lag, dan moet bewezen worden, dat ook daarheen vanuit Heerlen een rechtstreekse heerbaan gelopen heeft, een heerbaan, die ongeveer dezelfde lengte moet hebben als die naar Tongeren. Zij kan ook in een enigszins andere richting gelegen zijn geweest, omdat Maastricht op de Romeinse kaart niet voorkomt.

Een plaats op een berg zal men zuidelijker dan Tongeren moeten zoeken. Men komt er dan vanzelf toe te denken aan de ook Romeinse Maasovergang te Visé. Van Visé liep bovendien via 's Gravenvoeren en Gulpen een weg, die tot in de 18e eeuw gebruikt werd voor het verkeer met Aken. Deze weg, die over Noorbeek liep, heet vanaf Terlinden — hoewel nu slechts karrepad — nog steeds Gulpenerweg. Ten westen van Terlinden heet het eerste — verharde — stuk Voerenstraat, terwijl het verlengde hiervan, thans karrepad, als Heerenweg bekend staat. Over bijna het gehele Traject 's Gravenvoeren-Terlinden voldoet de weg aan de voor een Romeinse heerbaan zeer kenmerkende eigenschappen grensscheidend en over een bergkam lopend te zijn. Opmerkelijk is verder, dat de weg over de lange afstand een kaarsrechte verbinding van Visé met Gulpen vormt en van het Voerdal tot vlak voor Gulpen geheel vlak is.

Rest slottet het traject Gulpen-Heerlen. Hierbij heeft tot heden niemand stilgestaan. Toch zal voor een nieuwe plaatsbepaling van Aduatuca het gewezen bestaan daarvan bewezen moeten worden. Alvorens ter plaatse opgravingen te verrichten, zal echter een aanvaardbare hypothese omtrent de mogelijke loop van de heerbaan noodzakelijk zijn. Opvallend is reeds dadelijk, dat Heerlen weer precies in het verlengde van de lijn Visé-Gulpen ligt, dat die lijn vlak boven Gulpen de Geul kruist op een plaats, waar zowel de Sinselbeek, de Eijserbeek als de Gulp in de Geul uitmonden en dat zij langs kasteel Cartils een karrepad volgt, dat de grens vormt tussen Wijlre en Wittem. In de Gazet van Limburg van 8 Oct. '52 hebben wij reeds verondersteld, dat het ontstaan van de Aldeborg (Borggraaf) te Gulpen en kasteel Cartils met de Geulovergang samenhangen. Beide burchten liggen hier precies tegenover elkaar en zouden mogelijk wel eens gegroeid kunnen zijn uit Romeinse wachttorens, zoals die ook langs de weg Maastricht-Keulen gevonden zijn. Ook zou aan de hand hiervan de verklaring gevonden kunnen worden voor het opmerkelijke feit, dat Cartils een miniatuur vrije Rijksheerlijkheid was en zich als zodanig heeft kunnen handhaven. De Burggraaf is vermoedelijk verlaten, omdat de weg zijn betekenis reeds in de M.E. heeft verloren. Dit in tegenstelling tot de weg, die langs „Neubourg” naar 's Gravenvoeren liep (zie boven).

Cartils bleef bewoond, omdat de weg Wijlre-Wittem in betekenis won. Opvallend is verder, dat kasteel Cartils, dat van zeer oude origine is, met het front naar het karrepad ligt, dat in de richting Ubachsberg loopt. Dit pad is grensscheidend tot Mingersberg toe en loopt weer grotendeels over een bergkam.

In Eiserheide treffen we bovendien nog een dorpspoel aan met het wegstelsel als waarop Dr. Beckers z.g. in de Publications van 1949 wijst. In Mingersberg is een splitsing, waar men even zou kunnen twifelen. Rechts loopt nl. een weg via het hoogste punt van het plateau van Ubachsberg in de richting Heerlerbaan, terwijl de weg naar links daarentegen een lichte daling en dan weer stijging in de richting Ubachsberg vertoont. Na Ubachsberg volgen wij echter weer het plateau en genieten dan van een prachtig panorama over het aan onze voeten liggende Heerlen met wijde omtrek. Bij Welten komen wij dan uit op de Mergelsweg, welke Voerendaal van Heerlen scheidt. Op het punt waar de Mergelsweg op de Valkenburgerweg uitkomt zijn bovendien zeer onlangs Romeinse fundamenten blootgelegd.

C. A. HUYGEN